

Алла КАЛИНЧУК, канд. філол. наук, ст. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0001-5450-4093

e-mail: alkalynchuk@gmail.com

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО В ІНСТИТУТІ ЛІТЕРАТУРИ (1945–1949 роки): ІДЕОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ТА НАУКОВІ ПОШУКИ

Вступ. У статті розглянуто основні напрями розвитку шевченкознавства в Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у 1945–1949 рр. Виокремлено ключові вектори діяльності відділу шевченкознавства, зокрема зусилля науковців у вивченні біографії, поетичної, прозової та епістолярної спадщини Тараса Шевченка. Проаналізовано їхню участь у підготовці "Повного зібрання творів» (Київ, 1949; третій і четвертий томи), збиранні та впорядкуванні архівних документів, а також організації бібліографічного опису шевченкіани. Окрему увагу приділено дослідженням рецепції творчості поета у слов'янському культурному просторі та шануванню його пам'яті в повоєнний період. Обізнаність окремих науковців Інституту літератури з шевченкознавчою спадщиною неодноразово ставала предметом студій, однак і досі відсутнє узагальнювальне та систематизоване дослідження цього питання. Попри наявність поодиноких праць, відчувається потреба в комплексному історико-літературному аналізі діяльності Інституту в галузі шевченкознавства, що дозволило б чіткіше окреслити етапи становлення і трансформації цієї наукової школи у зазначений період.

Методи. У статті використано описовий та історико-бібліографічний методи літературознавчого дослідження.

Результати. Показано, що в умовах ідеологічного тиску радянської доби образ Шевченка часто пристосовували до вимог офіційної партійної доктрини. Його інтерпретували переважно в межах марксистсько-ленінської методології як революційного демократа і мислителя-гуманіста. Підкреслено, що деякі дослідники водночас намагалися уникнути шаблонних ідеологічних схем і зберегти наукову об'єктивність. Аналіз публікацій засвідчує прагнення окремих

шевченкознавців зберегти історичну достовірність та літературну глибину спадщини поета попри складні політичні обставини.

Висновки. *Період 1945–1949 рр. у шевченкознавстві поєднував ідеологічний тиск із вагомими науковими здобутками. Попри офіційну риторичку, науковці відділу провели велику джерелознавчу роботу, підготували важливі видання творів Шевченка, їхня діяльність стала основою для подальших, більш незаангажованих досліджень. Отримані результати актуалізують необхідність переосмислення радянського періоду в історії шевченкознавства, з урахуванням як ідеологічних обмежень, так і наукових зусиль фахівців.*

Ключові слова: *радянська доба, ідеологія, наукова критика, біографія, світогляд, бібліографія, видання, фальсифікація.*

Вступ

Окреслюю основні аспекти, що розкривають ключові питання інститутського шевченкознавства у 1945–1949 роках. Поділяємо тезу Івана Бажинова, який слушно зауважив: "Не всі публікації рівноцінні, деякі з них становлять нині лише історичний інтерес як документи певної доби [...]. Деякі ж зберігають свою наукову вартість і сьогодні" (Бажинов, 2003, с. 200). На жаль, суспільно-ідеологічна атмосфера повоєнної України виявилася іншою, ніж очікували дослідники. Варто наголосити, що академічне вивчення Шевченка, не встигнувши по-справжньому розпочатися, знову зіштовхнулося з перешкодами після виступу Андрія Жданова з критикою часописів "Звезда" і "Ленинград" та ухвалення постанови ЦК КП(б)У від 24 серпня 1946 р. "Про перекирчування і помилки у висвітленні історії української літератури в «Нарисі історії української літератури»". Авторів "Нарису..." (Київ, 1946), виданого Інститутом мови і літератури АН УРСР під редакцією Сергія Маслова та Євгена Кирилюка, звинувачували у пропаганді буржуазно-націоналістичних поглядів, оскільки, на думку партійних ідеологів, у книжці недостатньо висвітлено "великий" вплив російської культури й літератури на розвиток української. Натомість, як вони стверджували, було перебільшено значення західноєвропейських літератур, проігноровано класову боротьбу й надмірно акцентовано увагу на національному аспекті розвитку творчості письменників. Зокрема, гостру критику було

спрямовано на Максима Рильського, який нібито не вжив заходів, щоб зупинити поширення чужих радянській літературі тенденцій, засуджено перекручення і помилки, припущені Є. Кирилюком, Семеном Шаховським, Марком Плісецьким, С. Масловим, Іваном Пільгуком і Миколою Ткаченком (див.: Радянський Львів. 1946. 1 жовтня). Як слушно підмітив Володимир Мовчанюк, "такі безпідставні звинувачення позначилися (і не могли не позначитися) на якості наукової продукції" колег-шевченкознавців (Мовчанюк, 2003, с. 202). В умовах, коли не було можливості підготувати й видати ґрунтовну монографію, інститутський колектив намагався компенсувати це активною публікаційною діяльністю в газетах і журналах республіки, а також в академічних виданнях – "Українська література", "Радянське літературознавство", "Вісник АН УРСР".

Уперше в повоєнний період 7–8 березня 1949 р. відбулася Наукова сесія Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, присвячена 135-річчю з дня народження поета ([Без підпису], 1949). Вступне слово виголосив Павло Тичина, доповіді: Олександр Білецький ("Шевченко і слов'янство"), Є. Кирилюк ("Шевченко в боротьбі за високу ідейність української літератури"), Петро Приходько ("Творчість Шевченка періоду 'трьох літ'"), Дмитро Косарик ("Історія викупу Шевченка з кріпацтва"), Лариса Кодацька ("Альбом Шевченка"). Зазначу, що у виступах не обійшлося без типових кліше про "розвінчання буржуазних фальсифікацій", коли йшлося про критику "ворогів" або альтернативних поглядів.

Метою роботи було з'ясувати ключові напрями розвитку шевченкознавства в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у 1945–1949 роках, зокрема проаналізувати роботу відділу, його внесок у вивчення творчості Шевченка, участь у підготовці "Повного зібрання творів", архівному збиранні та укладанні бібліографії.

Методи

У статті використано описовий та історико-бібліографічний методи літературознавчого дослідження.

Результати

Розгляну доробок колег-шевченкознавців за такими напрямками: вивчення біографії Шевченка, формування світогляду, його взаємозв'язок із творчістю митця (поезія, проза, щоденник, листи), рецепція Шевченка у слов'янському культурному просторі, підготовка третього та четвертого томів академічного видання "Повного зібрання творів" у 10-ти томах, укладання бібліографії та вшанування пам'яті. Такий підхід дозволяє не лише висвітлити досягнення науковців того часу, але й розглянути ідеологічні та методологічні виклики, з якими зіштовхнулися дослідники.

1. Вивчення біографії Шевченка

У повоєнний період у відділі шевченкознавства активно обговорювали суперечливі аспекти біографії Шевченка. Зокрема, на одному із засідань заслухано доповідь Є. Кирилюка про перебування поета в Петербурзі (1837–1844), з акцентом на дискусії навколо авторства малюнка "Пушкін на смертному одрі" та участі юнака в його похороні ([Без підпису], 1945b). Д. Косарик пов'язував визволення Шевченка з кріпацтва зі вшануванням пам'яті російського поета і стверджував, що з рабства його "вирвали" "близькі друзі великого Пушкіна" (Косарик, 1949b, с. 177, 179). Водночас у "Повному зібранні творів" авторство малюнка Шевченком було спростовано (Шевченко, 1963, с. 111). Крім того, дискусійним залишалося питання подорожі Шевченка за кордон у 1842 р., згаданої в листі до Пилипа Корольова від 18 листопада, хоча документального підтвердження цьому немає (Шевченко, 2003, т. 6, с. 20, 312–313).

Є. Кирилюк також спростував версію Олександра Кониського про поїздку поета на батьківщину влітку 1844 р. (Кониський, 1991, с. 149), який покликався на "Споминки про Тараса Григоровича Шевченка" Варфоломія Шевченка, вміщені у часописі "Правда" (1876. № 1. С. 25, 23–28). Натомість Михайло Чалий уточнив, що саме у 1845 р. поет удруге подорожував Україною (Чалий, 2011, с. 42), указавши на непрямі докази його перебування в Петербурзі (листування з

Варварою Рєпніною про отримання нею перших трьох гравюр митця, публікація в "Северной пчеле" (1844. 25 серпня), підготовка до видання "Живописной Украины"). Є. Кирилюк слушно зауважив, що Шевченко навряд чи робив би ці дії, якби влітку 1844 р. дійсно їздив на Київщину (Кирилюк, 1946а, с. 3). Дослідник констатував, що орієнтовно в жовтні 1844 р. Шевченко подав заяву до Комітету Товариства заохочування художників із проханням про фінансову підтримку для видання офортів. Як свідчить запис у журналі засідання цього комітету від 30 жовтня, було ухвалено надати йому 300 крб. допомоги (Шевченко, 1982, с. 56–57). Нагадаю, що він оприлюднив видання "Живописная Украина" у листопаді 1844 р. у Петербурзі.

Науковці обговорювали й інші аспекти: участь Шевченка та Віссаріона Белінського в гуртку Олександра Струговщикова, що було спростовано Віктором Свободою, який зазначив, що єдиний раз, коли обидва були присутні на заході у Струговщикова, припадав на музичний вечір 27 квітня 1840 року (Свобода, 1961). Про нього ще згадував О. Струговщиков (Струговщиков, 1874, с. 701–702), спогади якого написано не пізніше 1857 р. (Струговщиков, 1874, с. 696).

Олександр Дорошкевич уперше опублікував три листи Олексія Бутакова до Олексія Макшеева, які розкривали нові факти про перебування Шевченка на Аральському морі. Відомо, що митець був із Бутаковим у форті Косарал, а Макшеев із жовтня 1848 р. повернувся в Оренбург. У першому (від 16 грудня 1848 р.) та другому (від 17 березня 1849 р.) листах із Косаралу повідомлялося про надзвичайно дружню атмосферу серед військових дослідників, поміж них на рівних був і Шевченко (Дорошкевич, 1946, с. 168). Критик наголосив на творчих здобутках митця, що стали результатом його участі в Аральській описовій експедиції: численні малярські роботи і 72 поезії. На думку дослідника, третій лист О. Бутаков написав під час переїзду через пустелю Каракум, імовірно, у 1851 р., коли готувалася експедиція проти хівинців. О. Дорошкевич оприлюднив їх із метою висвітлення деталей побуту Шевченка під час Аральської описової експедиції та супроводив примітками, в яких пояснив окремі імена, географічні назви і малозрозумілі слова.

Про вплив ідей Кирило-Мефодіївського братства на літературний процес 1840–1860-х рр. ішлося у студіях І. Пільгука й О. Дорошкевича. На думку першого, кириломефодіївці стали осередком романтичного українофільства, орієнтованого на розвиток національної науки – історії, фольклору, етнографії, філософії, зазначивши, що їхні програмні пункти значною мірою навіяні поезіями "Єретик", "І мертвим, і живим..." (Пільгук, 1946, с. 190). І. Пільгук нагадав відому тезу дослідників про те, що своїми ідеями Шевченко суттєво вплинув на формування програми Кирило-Мефодіївського братства та припускав, що він разом із Михайлом Костомаровим міг бути співавтором "Книг биття українського народу", адже деякі думки та мотиви поета того періоду перекликалися з їх змістом (Пільгук, 1945, с. 125). Дослідник підкреслив, що в поемі "Єретик" митець утвердив "значення нової хвилі руху" (Пільгук, 1945, с. 126) за визволення слов'янських земель від німецької експансії. Тут варто уточнити, що трактування О. Білецького про виключно німецьке поневолення слов'янських народів є хибним, адже з історичної перспективи слід враховувати й російське підкорення тих народів, що входили до складу тогочасної імперії (Білецький, 1945, с. 105–111). Як слушно стверджував І. Пільгук, своєю діяльністю братчики зняли будь-які сумніви щодо майбутнього української літератури, їхні ідеї вплинули на наступні покоління, зокрема на українські громади 1860–1870-х років. Критик повідомив, що у часописах "Основа" (1861–1862) і "Черниговский листок" (1861–1863) "своєрідно переломилися кириломефодіївські ідеї" (Пільгук, 1946а, с. 197) про освіту для народу, видання популярної літератури, художніх творів, про об'єднання слов'янських народів. Так само О. Дорошкевич відзначив роль Харкова 1820–1830-х рр. як одного з ключових осередків культурного і літературного відродження України. Він заявив про визначальну роль Кирило-Мефодіївського братства, яке вперше порушило питання про існування та розвиток великої української культури. На думку науковця, у 1834–1847 рр. Київ відіграв ключову роль у формуванні національної культури, а з 1870-х років цей процес

набув нового активного розвитку. Вчений також проаналізував внесок культурних осередків Петербурга та Москви, акцентуючи увагу на їх значенні для життя і творчості Шевченка (Дорошкевич, 1945b).

Особливої уваги науковці надавали поширенню Шевченкової творчості та ідей кириломефодіївців у Галичині. І. Пільгук наголосив, що восени 1848 року Іван Борисикевич і Микола Устиянович ініціювали "Собор руських учених" у Львові, на якому обговорювали тему територіального об'єднання українців Галичини, Буковини та Закарпаття. Автор студії простежив як поет познайомився з творами письменників "Руської трійці", зокрема через альманах "Русалка Дністровна" ще у 1843 р., перебуваючи у Платона Лукашевича у Березані; як брати Головацькі, плануючи видавати літературно-науковий альманах "Вінок русинам на обжинки" (1846–1847. Кн. 1–2), намагалися здобути Шевченкові поезії, бо знали про них з альманаху "Ластівка" (Петербург, 1841). На думку дослідника, після початку революційних подій в Австрії у 1848 р. активізувалося культурне відродження і в Галичині, Шевченкові твори почали доходити до громадськості краю у списках, нелегально (як-от, "Кавказ" та ін.): їх привозила молодь із Російської імперії (наприклад, С. Сераковський, якого заарештували дорогою в Наддністрянщину; Ф. Духновський (імовірно, йшлося про Францішека Генрика Духінського (1816–1893) – автора допису "Переяславська угода", надрукованого у паризькій польськомовній газеті "Trzeci maj" (1848. 18 березня)) (див. коментар Н. Бондаревої: Кризь заборони і мовчання: згадки про творчість Тараса Шевченка у період його заслання // chrome-extension: // efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Through-bans-and-silence-references-to-the-works-of-Taras-Shevchenko-during-his-exile-N.-Bondarieva.pdf>). На думку І. Пільгука, революційні події й активізація діяльності громадськості краю, зокрема проведення засідання "Собору руських учених" у Львові у 1848 р., сприяли не лише поширенню Шевченкових творів у Галичині, а й їх проникненню на Буковину та Закарпаття.

2. Формування світогляду, його взаємозв'язок із творчістю митця (поетія, проза, щоденник, листи)

Досліджуючи світогляд Шевченка, Є. Кирилюк зазначав, що його погляди були динамічними і формувалися під впливом життєвих обставин, релігійних переконань та гуманістичних ідей. Критикуючи концепцію "мужицької філософії" поета, він пропонував аналізувати його світогляд у контексті конкретних історичних умов, близьких до тих, у яких формувалися погляди В. Белінського й Олександра Герцена. Проте Є. Кирилюк зафіксував фактори, які їх відрізняли: в Україні ще пам'ятали про події гайдамацького руху кінця XVIII – початку XIX ст., повстання на чолі з Устимом Кармалюком на Поділлі у 1812–1835 рр., польське повстання 1830–1831 рр. Важливою темою творчості Шевченка, на його думку, була антиклерикальність, критика православної та католицької церков, а також вираження атеїстичних поглядів у поезіях. Щодо релігійних поглядів – науковець зауважував, що Шевченко, особливо в таких поезіях, як "Сон" ("У всього своя доля..."), "Кавказ", "Єретик", "І мертвим, і живим...", поступово переходив від віри до атеїзму, критично ставлячись до православної та католицької церков, що не суперечило офіційним ідеологічним вимогам епохи. Є. Кирилюк відзначав, що гуманістичні ідеї Шевченка проявляються у творах, де він відстоював моральні цінності, соціальне та національне визволення, пов'язуючи це з боротьбою проти кріпосного права ("Причинна", "Катерина", "Наймичка", "Мар'яна-черниця", "До Основ'яненка", "Тарасова ніч", "Гайдамаки" та ін.). Для аналізу поезій він застосував соціополітичний підхід, підкреслюючи, що Шевченко, як і російські революційні письменники, розвивав ідеї соціальної справедливості ("І мертвим, і живим...", "Сон" ("У всякого своя доля..."), "Як умру, то поховайте..." та ін.). Критик уважав, що Шевченко значною мірою перебував під впливом російських письменників і польських революціонерів, які допомогли глибше осмислити соціальну реальність і зміцнили прагнення поета до визволення народів Російської імперії (Кирилюк, 1949b, с. 20). Автор студії вказав, що на засланні Шевченко знайомився із сучасними йому соціально-політичними процесами через столичні журнали.

Також зазначу, що, ймовірно, висновок дослідника про спільність поглядів Шевченка й Белінського (Кирилюк, 1946b, с. 145) було зроблено під впливом певних політичних обставин середини 1940-х рр. У цьому ж ключі Є. Кирилюк проаналізував поезії "Давидові псалми" та "І Архімед, і Галілей...", висловлюючи припущення, що митець у цих творах міг спиратися на "ідеї наукового соціалізму" Карла Маркса та Фрідріха Енгельса (Кирилюк, 1946b, с. 146–147).

Водночас Леонід Новиченко пов'язував Шевченка з російською літературою та революційною демократією, особливо з Миколою Добролюбовим і О. Герценом, Михайлом Чернишевським і Михайлом Салтиковим-Шчедріним (Новиченко, 1949, с. 165, 167). Він трактував Шевченка як матеріаліста й атеїста, який бореться проти ідеалізму та пропагує революційну матеріалістичну естетику, посиляючись на німецьку філософію та погляди Кароля Лібелята (Новиченко, 1949, с. 168–169). Проте Є. Кирилюк сумнівався, чи був Шевченко обізнаний із ідеями німецької ідеалістичної філософії та матеріалізмом Фейєрбаха, але він, безперечно, мав уявлення про французький матеріалізм і читав тритомну працю К. Лібелята "Estetyka, czyli umnięstwo rękne" (записи у щоденнику 5, 10, 11, 12, 13, 18, 21, 23 липня 1857 р.). Згодом Леонід Ушкалов уточнив, що Шевченко, ймовірно, читав трактат Лібелята, виданий у Санкт-Петербурзі та Могильові в 1854 р., у виправленому й розширеному варіанті (два томи в трьох книгах) (Ушкалов, 2011, с. 22), і що його погляди, зокрема щодо естетики, відображали антипатію до філософій того часу, сформовану під впливом Олександра Галича та Василя Григоровича.

Попри традиційне трактування Шевченка як поета-революціонера, спадкоємця ідей В. Белінського, М. Добролюбова, М. Чернишевського та ін., Михайло Бернштейн виділяв важливу особливість творчості Шевченка – його здатність формувати високі моральні почуття, зокрема любов до свободи та ненависть до кріпацтва. Особливу увагу М. Бернштейн звернув на те, що Шевченко надавав великого значення сатирі, а поезія "Царі" стала виразним прикладом її соціально-дієвої функції, служачи засобом викриття російського самодержавства (Бернштейн, 1947a).

Загалом, всі ці погляди дослідників указують на те, що Шевченко був глибоким мислителем, чий погляд розвивалися під впливом як культурних, так і політичних факторів того часу.

М. Рильський запропонував свою інтерпретацію епітетів "народний" і "великий" щодо Шевченка, не погоджуючись із трактуванням Пантелеймона Куліша про "самобутність" поета, але підтримуючи думку М. Добролюбова про його народність. Він визнавав істотний зв'язок Шевченкових поезій із народною стихією, водночас відзначаючи оригінальність поета у використанні народної тематики. На відміну від трактування Філарета Колесси (Колесса, 1970, с. 199), М. Рильський розглядав вірш "Утоптала стежечку..." як народну пісню, що мала конкретного автора, і припускав, що Шевченко міг наспівувати відповідну мелодію. Окрім того, дослідник зауважував, що Шевченко створив власну силабіку, віддалену від фольклорної традиції. Тож епітет "народний" дослідник уживав не тільки щодо форм, а й загальної творчості поета, констатуючи її зв'язок з українським фольклором. Щодо епітета "великий" – М. Рильський запропонував використовувати синоніми "геніальний" або "визначний", підкреслюючи, що Шевченко був свідомий свого покликання. Зокрема, вчений наголосив на важливості Шевченкового образу кобзаря в "Перебенді" як поета, що звертається до пригноблених народів. Він виокремив поезії "Катерина", "Княжна", "Наймичка" як твори про виняткову шану Шевченка до жінки-матері, "Заповіт" і "Гайдамаки" – як твори про боротьбу, "Садок вишневий коло хати...", "Тече вода з-під явора...", "Ой стрічечка до стрічечки...", "Ой по горі роман цвіте...", "Ой діброво – темний гаю!..", "І досі сниться: під горою...", "Зацвіла в долині...", "Утоптала стежечку..." – як поезії-ідилії. Особливе захоплення в дослідника викликала поема "Тризна", в якій митець проголосив ідеал справжньої людини. Однак у відгуку Є. Кирилюк закинув М. Рильському, що той не врахував революційно-демократичного аспекту творчості Т. Шевченка, що й спричинило критику з боку рецензента (Кирилюк, 1948b).

Дослідники Шевченкової творчості зосереджували увагу як на окремих творах, так і на цілісних періодах. Є. Кирилюк акцентував на певному творчому спаді в другій половині 1844 р. Проте, попри меншу творчу інтенсивність, у цей час з'явилися тексти, важливі для розуміння внутрішніх переживань митця. Так, у вірші "У неділю не гуляла..." (18 жовтня), відомому раніше під назвою "Хустина", простежується активне використання фольклорних мотивів, зокрема зв'язок із чумацькою піснею "Доле моя, доле...", варіант якої вперше опублікував Григорій Галаган (Южно-руські пісні, 1857, с. 71. № 38). Поезія "Чого мені тяжко, чого мені нудно..." (13 листопада 1844 р.) є філософським осмисленням долі особистості у суспільстві, "Заворожи мені, волхве..." (13 грудня) передає мотиви екзистенційної самотності в умовах кріпацтва. Посвята "Гоголю" (30 грудня) стала, за спостереженням Є. Кирилюка, спробою переосмислення "сміху крізь сльози" як характерної риси прози Миколи Гоголя (Кирилюк, 1946а, с. 3).

У 1844 р. вийшли друком окремими книжками "Тризна", "Гамалія" та збірка "Чигиринський Кобзар". Важливою подією стало й завершення Шевченком перекладу українською п'єси "Назар Стодоля" (лист до Якова Кухаренка, 26 листопада), адаптованої для аматорського театру при Медико-хірургічній академії. Того ж року митець активно працював як художник: створював малюнки, портрети, ілюстрував видання Миколи Полевого "Русские полководцы..." (Санкт-Петербург, 1845). Відтак Є. Кирилюк резюмував, що перший петербурзький період Шевченка був надзвичайно плідним і позначений синтезом літературної й образотворчої діяльності в контексті тісних контактів з українським культурним середовищем (Кирилюк, 1946а, с. 3).

Семен Шаховський уважав 1845 рік переломним і одним із найінтенсивніших у творчості Шевченка. У поезії цього періоду він поставав як критик імперського режиму ("Кавказ"), як історик, що прагнув звільнити національну пам'ять від імперських нашарувань ("Великий льох", "Холодний Яр", "Сліпий"), як речник ідеї слов'янського єднання і протистояння проти іноземного поневолення ("Єретик"). Водночас у поемі

"Наймичка" митець утверджував мотив материнської жертвовності, а вірш "Як умру, то поховайте..." став своєрідним духовним заповітом і "пам'ятником" його волелюбному ідеалу. За спостереженням С. Шаховського, у роки Другої світової війни текст набув особливої ваги як "гімн українського волелюбства", а завершальний ідеологічний акцент – "мрії поета збулися у Жовтні" – відповідав вимогам часу (Шаховський, 1946а). Л. Новиченко інтерпретував послання "І мертвим, і живим..." із позицій офіційного марксистського дискурсу, застосовуючи ідеологічну критику до широкого кола українських інтелектуалів – П. Куліша, Сергія Єфремова, Володимира Винниченка, Миколи Хвильового, Михайла Семенка, Олександра Борщаговського та Давида Тамарченка, – визначаючи їхні підходи як "буржуазно-ліберальні", "націоналістичні" або "фальсифікаторські" (Новиченко, 1949, с. 170).

Варвара Курашова та Марія Грудницька підкреслили антропоцентризм Шевченкової творчості, в основі якого – глибока віра у внутрішню моральну гідність людини. Ідеал жінки, за їхніми спостереженнями, репрезентований у творах через три провідні архетипи героїнь з поем "Наймичка", "Невольник" та "Марина". Особливу роль відіграє образ матері ("Ой крикнули сірі гуси..."), який тут є синтезом любові та патріотизму. На думку дослідниць, поезії "Причинна", "Тополя", "Мар'яна-черниця", "– Чого ти ходиш на могилу?..", "У неділю не гуляла...", "Сліпий" зображують жіночих персонажів як втілення вірності та глибоких почуттів (Курашова, & Грудницька, 1946). Водночас М. Бернштейн резюмував, що Шевченко значно розширив тематико-жанрову палітру української поезії, особливо в аспекті осмислення образу жінки-матері, піднявши його до рівня культурного символу (Бернштейн, 1947b, с. 113).

Одним із перших багатоаспектну проблему Шевченкових традицій в українській поезії першої половини ХХ ст. порушив С. Шаховський, розглянувши її на матеріалі творів П. Тичини, М. Рильського, Миколи Бажана, Володимира Сосюри, Андрія Малишка, Івана Неходи, Леоніда Первомайського та ін. Він нагадав тези М. Добролюбова про Шевченків геній, його

інтелектуальну й рефлексивну лірику, та Анатолія Луначарського, який визнавав у творчості поета "культурність по-європейському вихованої людини" (Шаховський, 1946b, с. 114). Ці Шевченкові традиції, за твердженням С. Шаховського, продовжили Михайло Старицький, Іван Франко, Леся Українка, Павло Грабовський та ін., розвиваючи як емоційно-ліричний, так й інтелектуально-рефлексивний вектор його поезії.

О. Білецький зосередив увагу на прозовій спадщині Т. Шевченка, яку в цей час готували до видання в Інституті, зокрема на історії написання, збереження й публікації повістей, на дискусіях щодо датування деяких творів (наприклад, "Наймички" та "Варнака", де дати мали конспіративний характер). Він звернув увагу, що у 1924 р. автографи Шевченка передано до АН УРСР, а в 1939 р. – до відділу рукописів Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка; вперше ж прозу включено до п'ятитомного зібрання творів (Київ, 1939. Т. 3, 4). Науковець виокремив провідні теми повістей: зображення кріпака-інтелігента ("Варнак", "Музыкант", "Художник", "Прогулка..."), покритки ("Наймичка", "Капитанша"), моральна деградація дворянства ("Княгиня", "Несчастный", "Близнецы"). Ці теми, характерні й для російської літератури 1830–1840-х рр., у Шевченка набули "глибокого і трагічного трактування" (Білецький, 1948, с. 239). Ключовим для розуміння прози вчений уважав композицію, роль наратора, використання опису (пейзажів, портретів, побутових замальовок, дорожніх заміток і вставних оповідей), а також мемуарних елементів й автобіографічних деталей, особливо у творах "Княгиня", "Художник", "Музыкант", "Варнак", "Несчастный", "Прогулка..." (частково). Шевченкову манеру О. Білецький порівнював із лермонтовською (повість "Герой нашего часу"), вказував на її тісний зв'язок із герценівською ("Записки молодой людини", "Хто винен?"). У питанні впливу М. Гоголя він наголошував не на стилістичних деталях, а на "загальній тенденції до правдивого зображення дійсності" з поєднанням сатири й лірики (Білецький, 1948, с. 244). Водночас Шевченко критично ставився до риторичної школи й, зокрема, до Олександра Марлінського (Бестужева), що виявилось в іронічному тоні повісті "Музыкант" (Білецький,

1948, с. 244–245). На думку дослідника, оповідач Кобзар Дармограй стилістично близький до Григорія Квітки, з характерною симпатією до дрібного поміщицтва й етнографічним колоритом (зокрема через українізми в російськомовному тексті). Важливою особливістю визнано прояв рис Шевченка-художника: "багатство колірних епітетів", численні асоціації з живописом, естампами й скульптурою (Білецький, 1948, с. 246). О. Білецький пояснював це забороною малювати під час заслання. У дусі тогочасної ідеологічної критики дослідник негативно оцінював П. Куліша та Сергія Аксакова, недобросовісність Михайлові Лазаревському й Миколі Костомарову, які, на його думку, перешкоджали публікації повістей. Водночас він заперечував твердження діаспорних критиків про нібито ворожість Шевченка до всього "московського" (Білецький, 1948, с. 233). Загалом, на думку О. Білецького, Шевченкові повісті мали цінність не лише як автобіографічне джерело, а й як важливий етап розвитку розповідної прози середини ХІХ ст., позначений значною художньою самобутністю. Згодом цей напрям досліджень продовжила Л. Кодацька у праці "Художня проза Т. Г. Шевченка" (Київ, 1972).

Розглядаючи Шевченків щоденник, О. Білецький висловив кілька ключових тез:

- це цінний біографічний документ;
- він розкриває психологію творчості поета, засвідчує його кругозір, начитаність та освіченість;
- це своєрідний автопортрет, що "дозволяє нам інтимно зблизитися з поетом, з його почуттями, думками, філософськими і політичними переконаннями" (Білецький, 1949);
- у центрі уваги автора – людина, яка зберігає гідність попри всі життєві випробування;
- важливе місце займають книжки: повертаючись із заслання пароплавом, поет отримав змогу багато читати, що знайшло відображення у численних записах про літературу і мистецтво.

Не обійшлося в дописі без звичних акцентів щодо ролі "старшого брата" – російської літератури, що "справила вплив" на Шевченка, адже він як революціонер-демократ "не міг хитатися між двома таборами" (Білецький, 1949). Підлаштовуючись під

тогочасну цензуру, О. Білецький зазначив, що не поділяє твердження "буржуазних" літературознавців і критиків, які шукали "всілякі іноземні паралелі", іноді порівнюючи Шевченків щоденник зі "сповідями" Августина чи Руссо.

Олександр Назаревський, досліджуючи історію написання та справжнє співвідношення Шевченкових чорнових листів, що збереглися у спогадах Карла Герна (див.: Т. Г. Шевченко (Письмо К. И. Герна к М. М. Лазаревскому) // Русский архив. 1898. Т. III (№ 12) С. 550–555), встановив, що то були дві редакції листів до Василя Жуковського та чернетка листа до Леонтія Дубельта, написані між 1 і 10 січня 1850 р. (Назаревський, 1947, с. 113).

3. Рецепція Шевченка у слов'янському культурному просторі. Шевченко як феномен світової літератури

Питання про сприйняття творчості українського митця у контексті слов'янської культури досліджував І. Пільгук (Пільгук, 1945). Він підкреслив, що Шевченкові твори активно перекладали слов'янськими мовами у 1860–1880-х рр., імовірно, і завдяки виходу в Празі 1876 р. "Кобзаря" та праці М. Драгоманова "Література українська, проскрибована рядом російським" (Женева, 1878; французькою мовою). Зокрема, про вплив Шевченка на болгарську літературу йшлося у розвідках Любена Каравелова, сербську – у працях Георгієвича, Георга Брандеса і К. Менінга. Його поезії перекладали словенською – Йосип Абрам ("Гайдаки"), чеською – Йосиф Первольф ("Іван Підкова"), Емануїл Вавра, Карло Худоба (лірика), сербською – Андра Ніколич, Милован Глішич ("Гайдаки", "Як умру, то поховайте...", "Хустина", "Неофіти"), хорватською – Август Харамбашич ("Причинна", "Тополя", "Гайдаки", "Катерина", "Наймичка", "Неофіти", "Невольник", "Петрусь"), польською – Леонард Совінський, Йозеф Коларж, Ружена Єсенська, Любен Каравелов, Антоні Гожалчинський (вступний розділ "Послання до Шафарика" до поеми "Єретик"). І. Пільгук звернув увагу, що в 1837 р. у Будапешті видано "Русалку Дністрову" (укладачі – Маркіян Шашкевич і Яків Головацький); про неї у 1840-х роках із вдячністю згадували в белградському виданні "Подунавці"; у той самий період слов'янськими країнами подорожували Ізмаїл Срезневський та Осип Бодянський, такі

контакти сприяли культурному обміну. На переконання І. Пільгука, Шевченко шукав різні засоби для обміну думками між слов'янами, зокрема, він наголосив на потребі тісніших зв'язків між народами ("Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря»", 1847). Після заслання митець записав у щоденнику про тривалу розмову з О. Бодянським (18 березня 1858 р.), листувався з друзями в пошуках поеми "Єретик".

Порівнюючи Шевченкову поезію і твори Роберта Бернса, Фредеріка Містрала та П'єра-Жамна Беранже, О. Білецький акцентував увагу на її загальнолюдському та світовому вимірі, виокремивши простоту композицій та глибоке емоційне переживання природи, яке, за словами дослідника, "знаходить свій вираз у формах, близьких до народнопісенного стилю" (Білецький, 1946, с. 3).

Продовжуючи дослідницьку лінію Миколи Дашкевича, Йосипа Третяка, Олександра Колесси, Василя Щурата та Івана Франка, О. Дорошкевич зосередив увагу на питанні впливу Адама Міцкевича на Шевченка. У поезіях "Перебендя" і "Сон" ("У всякого своя доля...") він убачав ремінісценції з "Дзядів" (частина третя, "Уступ"). Повторюючи окремі спостереження О. Колесси, дослідник вважав спробу наслідування Міцкевичевої символіки у "Великому льосі" невдалою. Водночас він обґрунтовано підкреслював, що схожість у сюжетах і мотивах здебільшого зумовлена спільними джерелами – фольклором і життєвим досвідом (Дорошкевич, 1945а, с. 3). Відзначу, що звернення О. Дорошкевича до проблематики "Шевченко і слов'янський світ" було не лише виявом відповідності панівним ідеологічним орієнтирам, а й спробою інтерпретувати творчість поета в контексті ідей слов'янської єдності. При цьому акцент робився на його знайомстві з працями Павела-Йозефа Шафарика та Яна Коллара, а також на провідній ролі російської літератури у формуванні слов'янської єдності, яку "нібито приписували" кириломефодіївцям (Дорошкевич, 1945с).

Під впливом тодішньої ідеологічної доктрини науковці зверталися до теми "Шевченко і російська культура": М. Бернштейн "Шевченко і російська література" (Дніпро. 1947. № 3. С. 105–118), О. Дорошкевич "Друг України"

(Література і мистецтво. 1945. 25 січня. № 3), О. Білецький "Пушкін і українська література" (Комсомольское знамя. 1949. 5 юнія. № 110), Є. Кирилюк "Пушкін і Шевченко" (Літературна газета. 1949. 2 квітня. № 22) та ін. Наприклад, Є. Кирилюк стверджував, що саме російська революційно-демократична критика і література заклали основи "правильного розуміння" Шевченкової творчості (Кирилюк, 1948b), а така риторика повністю узгоджувалася з офіційною лінією влади. Використовуючи усталені на той час ідеологічні концепти, Л. Новиченко зазначав, що в повісті "Близнецы" поет "усвідомлював єдність історичної долі Росії й України", зокрема з пошаною згадував Переяславський договір і Богдана Хмельницького (Новиченко, 1949, с. 167).

4. Академічне Повне зібрання творів у 10 т. (томи 3 і 4, 1949 р.) та інші видання

Нагадаю, що у 1945–1948 рр. виходили збірки Шевченкових творів за кордоном. Відомо про постанову Ради міністрів УРСР і ЦК(б)У "Про поновлення академічного видання повного зібрання творів Т. Г. Шевченка" від 10 серпня 1946 р. (Вербіцька, 2022), відповідно до якої президія АН УРСР ухвалила рішення продовжити його. Підготовка вимагала значних зусиль і часу, адже частина рукописної спадщини Шевченка зазнала цензурного втручання, а інша була безповоротно втрачена після арешту 1847 р., зокрема рукописи й листування раннього періоду творчості. Організовано наукову експедицію Інституту української літератури по території СРСР з метою виявлення автографів та видань, пов'язаних зі спадщиною митця. Унаслідок пошукових робіт в Інституті було зібрано близько 800 одиниць автографів і авторизованих копій поезій та повістей, рідкісні видання з автографами, листування та інші матеріали, пов'язані з життям і творчістю Шевченка (архів епістолярію – близько 240 листів). М. Грудницька наголосила на важливості рукопису щоденника як документа, що відображав політичні й культурні погляди Шевченка, а також автобіографії, яка суттєво відрізнялася від надрукованої у часописі "Народное чтение" та відредагованої П. Кулішем (Грудницька, 1945).

У 1949 р. побачили світ 3-й і 4-й томи Шевченкового Повного зібрання творів у 10 т. (редакційна колегія: О. Білецький, Д. Копиця, О. Корнійчук, С. Маслов, П. Попов, М. Рильський, П. Тичина). Очевидно, що роботу над ними було завершено в основному ще у довоєнний період. Томи укладено за хронологічним принципом: до третього ввійшли драматичні твори та повісті 1852–1855 рр., до четвертого – 1855–1858 рр. Складові кожного з них: основні тексти, інші редакції та варіанти, текстологічні примітки та покажчик. Серед редакторів-упорядників – М. Бернштейн (драматичні твори), О. Назаревський ("Наймичка", "Прогулка с удовольствием и не без морали", ч. 1), М. Грудницька (план повісті "Из ничего почти барин", "Капитанша", "Прогулка с удовольствием и не без морали", ч. 2), Ф. Коваль ("Близнецы"), Д. Косарик ("Художник"), Глафіра Паламарчук ("Несчастный"), М. Пивоваров ("Варнак"), Єлизавета Середа ("Музыкант"). Тексти подано за автографами, редактори – М. Грудницька та О. Назаревський (вступні статті, звірка і редагування основних текстів, інших редакцій і варіантів, редагування приміток і покажчиків), відповідальний редактор – О. Білецький. До третього тому покажчики склали М. Грудницька та Г. Паламарчук, до четвертого – Г. Паламарчук. М. Грудницька підкреслила цінність видання, адже воно повне, всі тексти перевірено та подано за автографами, авторизованими копіями, а коли такі матеріали відсутні, то за авторитетними друкованими джерелами. Науковиця зауважила, що упорядники прагнули якнайточніше зберегти мовні особливості російських повістей Шевченка, водночас у міру можливого дотримуючись сучасних орфографічних і пунктуаційних норм (Грудницька, 1949, с. 85).

У відгуку на третій том "Повного зібрання творів: у 10 томах" Є. Кирилюк означив труднощі, з якими зіткнулися його редактори під час встановлення основного тексту: окремі твори збереглися у більш-менш чистових автографах, проте і в них були авторські правки або поправки, зроблені невідомою рукою (Кирилюк, 1949а, с. 186). На його думку, тут враховано також досвід роботи над третім і четвертим томами попереднього, п'ятитомного видання "Повна збірка творів" (Київ, 1939), доповненого текстологічними примітками і покажчиками. Рецензент

відзначив, що упорядники повістей "Наймичка" і "Варнак" намагалися вирішити складне питання їх датування; подали стисліші примітки до повістей "Музыкант", "Несчастный" і "Капитанша"; прагнули на основі сучасних орфографічних і пунктуаційних норм створити канонічні тексти, які б зберігали мовні, правописні та пунктуаційні особливості Шевченка. Критик зазначив, що в примітках подано стисло характеристику літературної історії кожного твору, хоча окремі моменти залишилися дискусійними. Є. Кирилюк уважав, що третій том став першим науковим виданням творів Шевченка, а публікація повістей відіграла важливу роль у дослідженні його творчої лабораторії, особливо в умовах відсутності автографів драматичних творів.

С. Шаховський упорядкував "Хрестоматію критичних матеріалів" (2-е вид., Київ; Харків, 1947), де у розділі, присвяченому Шевченкові, помістив його "Автобіографічний лист до редактора «Народного чтения»", документ жандармерії про арешт, слідство та вирок поетові, спогади М. Лазаревського, Івана Тургенєва, Якова Полонського, Лева Жемчужникова, а також статті М. Добролюбова, І. Франка, Олександра Пипіна, А. Луначарського і Максима Горького про митця.

5. Укладання бібліографії

У повоєнний період нагальною стала потреба в укладанні систематизованого бібліографічного покажчика шевченкіани – на цьому особливо наголошував директор Бібліотеки АН УРСР Юрій Меженко (Бібліографія шевченкіани, 1945). Зокрема, він звернув увагу на труднощі, пов'язані з надзвичайною кількістю та розмаїттям матеріалів (близько 75–80 тис. записів), а також на вади попередніх бібліографій, серед яких – фрагментарність і ненадійність окремих джерел. У короткому огляді історії питання дослідник відзначив праці Михайла Комарова "Бібліографічний покажчик нової української літератури" (Рада, український альманах. 1883. Ч. 1), який охоплював період 1798–1883 рр., і "Бібліографічний покажчик матеріалів для вивчення життя і творів Т. Г. Шевченка" (Киевская старина. 1886. № 3, 4; окрема відбитка: Київ, 1886) та його "Доповнення..." (Киевская старина. 1887.

№ 5). Упорядник згодом значно розширив його і видав в Одесі: "Т. Шевченко у літературі і мистецтві. Бібліографічний покажчик матеріалів для вивчення життя і творів Т. Шевченка" (1903), фактично заклавши основу бібліографічної шевченкіани.

6. Вшанування пам'яті поета. Підсумки роботи відділу шевченкознавства

Питання вшанування Шевченка в Оренбурзі (відкриття мармурової дошки на будинку, де він проживав у 1849–1850 рр.) та в Орську (ухвалення рішення про встановлення пам'ятника і присвоєння його імені місцевій школі № 2) порушував Д. Косарик (Косарик, 1949а, с. 11–12).

Проміжні підсумки роботи Інституту літератури за 1939–1949 рр. підбив Д. Копиця, зробивши акцент на основних досягненнях і викликах: здійснено роботу зі збирання, наукового опрацювання та популяризації спадщини Шевченка; проаналізовано його історичні погляди в контексті світогляду та розкритиковано "націоналістичну концепцію" школи Михайла Грушевського; досліджено участь митця у Кирило-Мефодіївському братстві та розставлено "правильні" акценти; тривало вивчення проблеми "Шевченко і революційні процеси в середині ХІХ ст. у Росії та Україні" з метою "відтворити історичну істину про активну революційну діяльність" поета (Копиця, 1949). Д. Копиця зазначив, що науковці відділу продовжили збирати факти і свідчення сучасників, детальніше досліджувати біографію (зокрема, перший петербурзький період поета та перебування в експедиції на Аральському морі) з перспективою видання літопису життя і творчості, наукової біографії та науково-популярних монографій про його спадщину. Також указано, що до друку підготовлено повний збірник архівних матеріалів, пов'язаних із особою Шевченка. Проте допис Д. Копиці містив ряд радянських ідеологічних штампів, які використовувалися для дискредитації окремих дослідників і поглядів: "викривав" так званих буржуазних націоналістів, які нібито спотворювали видання творів Шевченка, особливо поем і повістей, написаних російською мовою, та замовчував документи, що висвітлювали його ідейну боротьбу й загострення особистих взаємин із

П. Кулішем, М. Костомаровим, Василем Білозерським, а також його єдність із російськими революційними демократами. Окрім того, Д. Копиця критикував Давида Тамарченка за протиставлення Шевченка та російських письменників-демократів, а Леоніда Хінкулова – за те, що він оголосив Шевченка учнем М. Чернишевського, якому в 1847 р. було лише 19 років (Копиця, 1949).

Дискусія і висновки

Підсумовуючи аналізований п'ятирічний період, наголошу, що він характеризувався як здобутками, так і труднощами. Репресії кінця 1920–1930-х рр. та наслідки Другої світової війни негативно вплинули на діяльність відділу шевченкознавства. Водночас окреслилася низка проблем, які вимагали об'єктивного осмислення. Йшлося, зокрема, про вивчення літературного процесу першої половини XIX ст. поза ідеологічним тиском та політичними кампаніями боротьби з "українським буржуазним націоналізмом".

Політична кон'юнктура того часу позначилася і на шевченкознавчих студіях: критики часто розглядали постать митця крізь призму радянської ідеології, засуджували рецепцію його творчості так званими українськими буржуазними націоналістами та підкреслювали значення Сталіна й партії у формуванні офіційного канону Шевченкової спадщини. Відтворюючи офіційну риторику про боротьбу радянського шевченкознавства з буржуазними та реакційними діячами (П. Куліш, М. Костомаров, В. Білозерський, М. Лазаревський, М. Хвильовий, М. Семенко, М. Грушевський, Є. Маланюк, Д. Донцов), науковці відділу наполягали на трактуванні Шевченка як революційно-демократичного письменника, а його творчість інтерпретували у марксистсько-ленінському ключі (така позиція з 1991 року зазнала повного перегляду). Попри ідеологічний тиск, вони доклали значних зусиль до збирання та збереження автографів і авторизованих копій творів, рідкісних видань з його автографами, листування й інших матеріалів, що стосувалися життя і спадщини митця (відтоді зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури

ім. Т. Г. Шевченка НАН України). У повоєнний період підготовлено та видано третій і четвертий томи Повного зібрання творів Т. Шевченка у 10-ти томах, а також укладено й подано до друку повний збірник архівних матеріалів, що висвітлювали його біографію.

Подяки. Дякую завідувачці науково-інформаційного відділу Марині Штолько та старшому науковому співробітнику відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Галині Александровій за допомогу в копіюванні матеріалів до статті.

Список використаних джерел

Бажинов, І. (2003). Шевченкознавство. *Інститут літератури... Сторінки історії, 1926–2001*. Наукова думка, с. 189–201.

[Без підпису]. (1945a). Бібліографія шевченкіани. *Літературна газета*, 23, 13 вересня.

[Без підпису]. (1945b). Спірні питання біографії Т. Г. Шевченка. *Літературна газета*, 24, 20 вересня.

[Без підпису]. (1949). Наукова сесія Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка. *Літературна газета*, 10, 10 березня.

Бернштейн, М. (1947a). Слово, огнем непалиме. *Літературна газета*, 11, 12 березня.

Бернштейн, М. (1947b). Шевченко і російська література. *Дніпро*, 3, с. 105–118.

Білецький, О. (1945). Шевченкові роковини 1945 року. *Дніпро*, 3, с. 105–111.

Білецький, О. (1946). Міжнародне значення української літератури. *Літературна газета*, 28 березня.

Білецький, О. (1948). Російська проза Т. Г. Шевченка. *Советская Украина*, 1, с. 217–230.

Білецький, О. (1949). Щоденник поета-борця. *Літературна газета*, 10, 10 березня.

Вербіцька, О. (2022). *Джерела до історії створення фундаментального академічного видання "Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка в десяти томах" у 1919–1964 рр.* Конференції НБУВ. Взято з URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1498>

Грудницькая, М. (1945). Судьба рукописного наследия Т. Г. Шевченко. *Правда Украины*, 234, 28 ноября.

Грудницькая, М. (1949). Про видання Повного зібрання творів Тараса Григоровича Шевченка. *Радянське літературознавство*, 10, с. 83–85.

Дорошкевич, О. (1945a). Два поети. *Літературна газета*, 34, 29 листопада.

Дорошкевич, О. (1945b). Українська культура в двох столицях Росії (Історико-літературний нарис). Українське державне видавництво.

- Дорошкевич, О. (1945с). Шевченко і слов'янський світ. *Радянська Україна*, 48, 10 березня.
- Дорошкевич, О. (1946). Деякі нові факти до перебування Т. Шевченка на Аральському морі (Листи О. І. Бутакова до О. І. Макшеева). *Вітчизна*, 3, с. 166–173.
- Кирилюк, Є. (1946а). Життя Тараса Шевченка. *Літературна газета*, 21, 23 травня.
- Кирилюк, Є. (1946б). Шевченко як мислитель. *Вітчизна*, 6, с. 136–148.
- Кирилюк, Є. (1948а). Великий революціонер-демократ Т. Г. Шевченко (до 134 річниці від дня народження і 87 річниці від дня смерті). *Вісник Академії наук УРСР*, 3 (139), с. 28–36.
- Кирилюк, Є. (1948б). Гордість нашого народу. *Літературна газета*, 11, 11 березня.
- Кирилюк, Є. (1949а). Академічне видання творів Т. Шевченка [...] Т. 3: Драматичні твори, повісті. 1841–1855. Академія наук УРСР. *Вітчизна*, 8, с. 184–187.
- Кирилюк, Є. (1949б). Народність Шевченка (До 135-ліття від дня народження великого українського поета, революціонера-демократа). *Вісник Академії наук УРСР*, 3, с. 9–24.
- Колесса, Ф. (1970). Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. *Фольклористичні праці*, с. 172–326. Наукова думка.
- Кониський, О. (1991). *Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя*. Дніпро.
- Копиця, Д. (1949). Найважливіші питання шевченкознавства. *Літературна газета*, 17, 28 квітня.
- Косарик, Д. (1949а). В сім'ї вольній, новій.... *Україна*, 3, с. 11–12.
- Косарик, Д. (1949б). Шевченко-юнак в Петербурзі. Біографічні розшуки. *Вітчизна*, 3, с. 171–179.
- Курашова, В., Грудницька, М. (1946). Жінка в творах Шевченка. *Київська правда*, 52, 9 березня.
- Мовчанюк, В. (2003). Шевченкознавство. *Інститут літератури... Сторінки історії. 1926–2001*. Наукова думка, с. 201–212.
- Назаревський, О. (1947). Із спостережень над листами Т. Г. Шевченка. *Радянське літературознавство*, 7–8, с. 107–113.
- Новиченко, Л. (1949). Безсмертя Кобзаря. *Вітчизна*, 3, с. 165–170.
- Пільгук, І. (1945). Шевченко і слов'янські народи. *Українська література*, 3, с. 124–129.
- Пільгук, І. (1946а). Кирило-Мефодіївське братство і літературний процес 40–60-х років (До 100-х роковин заснування Кирило-Мефодіївського братства). *Вітчизна*, 1, с. 189–200.
- Пільгук, І. (1946б). Твори Шевченка в Галичині (Події 1848 року і поезія "Кобзаря"). *Літературна газета*, 10, 7 березня.
- Рильський, М. (1947). Великий народний поет. *Вісник Академії наук УРСР*, 3, с. 21–26.
- Свобода, В. (1961). *Шевченко і Белінський*. Класика вдома. Взято з URL. <https://classicshome.org.ua/svoboda-shevchenko-i-bjelinskyj/>

Струговщиков, А. (1874). М. И. Глинка: Воспоминания. 1839–1841. *Русская старина*, т. 9, с. 701–702.

Ушкалов, Л. (2011). "Естетика" Лібелята як дзеркало філософії Шевченка. *Слово і Час*, 3, с. 20–32.

Шаховський, С. (1946a). Сто років "Заповіту". *Літературна газета*, 2, 10 січня.

Шаховський, С. (1946b). Тарас Шевченко і сучасна поезія. *Дніпро*, 3, с. 111–119.

Чалий, М. (2011). *Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії)*. Веселка.

Шевченко, Т. (1963). *Повне зібранні творів: у 10 т.* Т. 10: Живопис, графіка 1857–1861. Видавництво АН УРСР.

Шевченко, Т. (1982). Документи та матеріали до біографії. 1814–1861. Вища школа.

Шевченко, Т. (2001–2014). *Повне зібрання творів: у 12 т.* Наукова думка.

References

Bazhinov, I. (2003). Shevchenko studies. Institute of Literature ... Pages of History. 1926–2001. Naukova dumka, pp. 189–201 [in Ukrainian].

[Without signature]. (1945a). Shevchenkiana bibliography. *Literary newspaper*, september 13, 23 [in Ukrainian].

[Without signature]. (1945b). Controversial questions of TG Shevchenko's biography. *Literary newspaper*, september 20, 24 [in Ukrainian].

[Without signature]. (1949). Scientific session of the Institute of Ukrainian Literature named after T. G. Shevchenko. *Literary newspaper*, march 10, 10 [in Ukrainian].

Bernstein, M. (1947a). Word, Fire is not. *Literary newspaper*, march 12, 11 [in Ukrainian].

Bernstein, M. (1947b). Shevchenko and Russian literature. *Dnipro*, 3, pp. 105–118 [in Ukrainian].

Biletsky, O. (1945). Shevchenko's anniversary of 1945. *Dnipro*, 3, pp. 105–111 [in Ukrainian].

Biletsky, O. (1946). International importance of Ukrainian literature. *Literary newspaper*, march 28 [in Ukrainian].

Biletsky, O. (1948). Russian prose TG Shevchenko. *Soviet Ukraine*, 1, pp. 217–230 [in Ukrainian].

Biletsky, O. (1949). Diary of a poet-fighter. *Literary newspaper*, march 10, 10 [in Ukrainian].

Chaly, M. (2011). The life and works of Taras Shevchenko (a set of materials to his biography). Veselka [in Ukrainian].

Grudnitskaya, M. (1945). The fate of the manuscript inheric TG Shevchenko. *The truth of Ukraine*, november 28, 234 [in Russian].

Grudnytska, M. (1949). About the publication of a complete collection of works by Taras Shevchenko. *Soviet literary studies*, 10, pp. 83–85 [in Ukrainian]

Doroshkevych, O. (1945a). Two poets. *Literary newspaper*, november 29, 34 [in Ukrainian].

Doroshkevych, O. (1945b). *Ukrainian culture in two capitals of Russia (historical and literary essay)*. Ukrainian State Publishing House [in Ukrainian].

Doroshkevych, O. (1945c). Shevchenko and the Slavic world. *Soviet Ukraine*, march 10, 48 [in Ukrainian].

Doroshkevych, O. (1946). Some new facts to T. Shevchenko's stay on the Aral Sea (letters O. Butakov to O. Maksheyeva). *Vitchyzna*, 3, pp. 166–173 [in Ukrainian].

Kolessa, F. (1970). Studies over T. Shevchenko's poetic work. *Folklore works* (pp. 172–326). Naukova dumka [in Ukrainian].

Konysky, O. (1991). Taras Shevchenko-Grushevsky: Chronicle of his life. Dnipro [in Ukrainian].

Kopytsa, D. (1949). Shevchenko's most important issues. *Literary newspaper*, april 28, 17 [in Ukrainian].

Kosaryk, D. (1949a). In the family free, new.... *Ukraine*, 3, pp. 11–12 [in Ukrainian].

Kosaryk, D. (1949b). Shevchenko-Junk in St. Petersburg. Biographical searches. *Vitchyzna*, 3, pp. 171–179 [in Ukrainian].

Kurashova, V., Grudnitska, M. (1946). A woman in Shevchenko's works. *Kyiv Pravda*, march 9, 52 [in Ukrainian].

Kyryluk, E. (1946a). Taras Shevchenko's life. *Literary newspaper*, may 23, 21 [in Ukrainian].

Kyryluk, E. (1946b). Shevchenko as a thinker. *Vitchyzna*, 6, pp. 136–148 [in Ukrainian].

Kyryluk, E. (1948a). Great Revolutionary Democrat TG Shevchenko (to the 134th anniversary of his birth and 87th anniversary). *Bulletin of the Academy of Sciences of the USSR*, 3 (139), pp. 28–36 [in Ukrainian].

Kyryluk, E. (1948b). The pride of our people. *Literary newspaper*, march 11, 11 [in Ukrainian].

Kyryluk, E. (1949a). Academic publication of T. Shevchenko's works [...] Vol. 3: Dramatic works, stories. 1841–1855. Academy of Sciences of the USSR, 1949. *Vitchyzna*, 8, pp. 184–187 [in Ukrainian].

Kyryluk, E. (1949b). Shevchenko's nationality (to the 135th anniversary of the birth of the great Ukrainian poet, the revolutionary-democrat). *Bulletin of the Academy of Sciences of the USSR*, 3, pp. 9–24 [in Ukrainian].

Movchanyuk, V. (2003). Shevchenko Studies. *Institute of Literature ... Pages of History*. 1926–2001. Naukova dumka, pp. 201–212 [in Ukrainian].

Nazarevsky, O. (1947). From the observations of TG Shevchenko's letters. Soviet literary studies, 7–8, pp. 107–113 [in Ukrainian].

Novychenko, L. (1949). Kobzar's immortality. *Vitchyzna*, 3, pp. 165–170 [in Ukrainian].

Pilguk, I. (1945). Shevchenko and Slavic peoples. *Ukrainian Literature*, 3, pp. 124–129 [in Ukrainian].

Pilguk, I. (1946a). The Cyril and Methodius Brotherhood and the literary process of the 40-60s (to the 100th anniversary of the founding of the Cyril and Methodius Brotherhood). *Vitchyzna*, 1, pp. 189–200 [in Ukrainian].

Pilguk, I. (1946b). Shevchenko's works in Galicia (the events of 1848 and the poetry of Kobzar). *Literary newspaper*, march 7, 10 [in Ukrainian].

Rylsky, M. (1947). The great folk poet. *Bulletin of the Academy of Sciences of the USSR*, 3, pp. 21–26 [in Ukrainian].

Shakhovsky, S. (1946a). One hundred years of "Testament". *Literary newspaper*, January 10, 2 [in Ukrainian].

Shakhovsky, S. (1946b). Taras Shevchenko and modern poetry. *Dnipro*, 3, pp. 111–119 [in Ukrainian].

Strugovshchikov, A. (1874). M. Glinka: Medicine. 1839–1841. *Russkaya starina*, 9, pp. 701–702 [in Russian].

Svoboda, V. (1961). *Shevchenko and Belinsky*. Classics home. Retrieved from URL [in Ukrainian]. <https://classicshome.org.ua/svoboda-shevchenko-i-bjelinskyj/>

Ushkalov, L. (2011). Libelt's "aesthetics" as a mirror of Shevchenko's philosophy. *Word and time*, 3, pp. 20–32. [in Ukrainian].

Verbitskaya, O. (2022). *Sources for the history of the creation of a fundamental academic edition "Full Collection of TG Shevchenko's Works in Ten Volumes" in 1919–1964*. Conference NBUV. Retrieved from URL [in Ukrainian]. <https://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/1498>

Отримано редакцією збірника / Received: 25.04.25

Прорецензовано / Revised: 02.10.25

Схвалено до друку / Accepted: 03.11.25

Alla KALYNCHUK, PhD (Philol.), Senior Researcher

ORCID ID: 0000-0001-5450-4093

e-mail: alkalynchuk@gmail.com

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences
of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SHEVCHENKO STUDIES AT THE INSTITUTE OF LITERATURE (1945–1949): IDEOLOGICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC RESEARCH

Background. *This article examines the main directions of the development of Shevchenko studies at the Institute of Literature of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR from 1945 to 1949. The key vectors of the Shevchenko studies department's activities are outlined, particularly the efforts of scholars in studying the biography, poetic, prose, and epistolary legacy of Taras Shevchenko. Their participation in the preparation of the "Complete Works" (Kyiv, 1949; volumes three and four), the collection and organization of archival documents, as well as the bibliographic description of Shevchenko studies are analyzed. Special attention is given to the study of the poet's reception in the Slavic cultural space and the commemoration of his memory in the post-war period. The awareness of individual scholars at the Institute of Literature regarding Shevchenko's legacy has repeatedly become the subject of scholarly studies; however, a generalizing and systematized study of this issue is still lacking. Despite the existence of some individual works, there is a need for a comprehensive historical and literary*

analysis of the Institute's activities in the field of Shevchenko studies, which would help to clearly outline the stages of the formation and transformation of this scholarly school during 1945–1949.

Methods. *The article uses descriptive and historical-bibliographic methods of literary research.*

Results. *It is shown that under the ideological pressure of the Soviet era, the image of Shevchenko was often adapted to the requirements of the official party doctrine. His work was mainly interpreted within the framework of Marxist-Leninist methodology as that of a revolutionary democrat and a thinker-humanist. It is emphasized that some researchers simultaneously tried to avoid stereotypical ideological schemes and maintain scientific objectivity. The analysis of publications demonstrates the efforts of certain Shevchenko scholars to preserve the historical authenticity and literary depth of the poet's legacy, despite the difficult political circumstances.*

Conclusions. *The period of 1945–1949 in Shevchenko studies combined ideological pressure with significant scholarly achievements. Despite the official rhetoric, the department's scholars conducted extensive source-based research and prepared important editions of Shevchenko's works. Their activities laid the foundation for later, more unbiased research. The results obtained highlight the need to reconsider the Soviet period in the history of Shevchenko studies, taking into account both ideological limitations and the scholarly efforts of specialists.*

Keywords: *Soviet era, ideology, scientific criticism, biography, worldview, bibliography, editions, falsification.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.